

OLGA TOKARCZUK
Az érzékeny narrátor
 Fordította Hermann Péter
 L'Harmattan
 Budapest, 2024

Bittner Mónika

A meg nem alkuvás művészete

A magyarul Hermann Péter fordításában, a L'Harmattan gondozásában megjelent esszékötet címadó kifejezése, „az érzékeny narrátor” először Olga Tokarczuk 2019-es Nobel-díj-beszédében hangzott el. Ez a kulcsfogalom nemcsak a könyvnek, hanem az író munkásságának is meghatározó gondolata, amely túllépve az irodalom narratológiai keretén, filozófiai – vagy még inkább etikai – horizontra nyit. Tokarczuk a jelenünket érintő társadalmi problémák mentén bontja ki az érzékenység fogalmát, így a definíció értelmezéséhez társadalmi láteteletet is kapunk.

A kötet témáinak nagy része klasszikus, irodalmárokat foglalkoztató toposz: szó esik utazásról, fordításról, írói motivációkról, olvasási szokásokról, irodalmi mainstreamről, kánonról, a könyvpiac elvárásairól, valamint a modern világ kihívásairól. A kérdésekre adott válaszok azonban közel sem klasszikusak. Tokarczuk válaszai ugyanis elég világosak és sallangmentesek ahhoz, hogy kényelmetlenül érezzük magunkat. Ámbátor ez is volt a cél: felrázni az olvasót és gondolkodásra ösztönözni. Lépjük át a határokat, és utasítsuk el az intellektuális mainstreamet!

Az esszék sorrendje a kitűnő szerkesztői koncepciónak köszönhetően a könnyen befogadhatótól halad a leghangsúlyosabb téma felé, ami azért is fontos, mert az utolsó szöveg, a szerző már említett, a Nobel-díj-átadáson mondott beszéde rendkívül sokrétű; az előző írások viszont számos lehetőséget kínálnak az értelmezéséhez.

A narratológia területén navigálni egyébként sem egyszerű, Tokarczuk egyéni megközelítéseivel pedig sokszor kifejezetten megterhelő menni, de megéri, hogy befektessünk némi munkát, mert ezekben az írásokban többször bukkanhatunk nagy felismerésekre nemcsak az irodalommal, hanem az emberi léttel kapcsolatban is. Ráadásul Tokarczuk stílusa lehangoló, sokszor valamilyen elképesztő banalitással indít („Kicsi a világ” [8]), amiből kibont egy olyan társadalomkritikát, amely bárkit kibillent a komfortzónából. Mi mással nyithatna, mint az egyik felkapott kérdéssel, a fogyasztói társadalom problémájával, amiről sok újat nem lehet leírni. Az *Ognózió* című esszét úgy kezdi a szerző, hogy ma már minden kapható, az emberek pedig meg is vesznek mindent. Nyilván mindenki annyit vásárol, amennyit a pénztárcája megenged, nem is a mennyiségen van a hangsúly, hanem a fogyasztás mindenhatóságán. A kifejezés egyáltalán nem véletlen, a szerző utal a fogyasztói kultúra és a vallás párhuzamára – bár ez a gondolat már megjelent a közgazdaság-tudományban, Tokarczuknak sikerül új aspektusból rávilágítania. Abban, hogy mindenre igent mondunk, nincsen semmi nóvum. „Elviszem ezt, és mit árt, ha azt is elviszem” (15). A fogyasztói társadalom csodálatos illúziót biztosít számunkra: „Szezám, tárulj”, és megtörténik. „Kitárult, lenyűgözött a szolgáltatások, áruk, típusok, minták, változatok, fazonok, divatok, trendek gazdag kínálatával” (14). Érdekes aspektusa a homo consumens témájának, hogy az anyagi javak túlfogyasztása mellett a szellemi javakkal is hasonló a helyzet. „Rémisztő a tudat, hogy ebben a pillanatban, amikor ezeket a szavakat leírom, több száz vagy több ezer cikk, vers, regény, esszé, riport vagy ilyesmi jön létre. A végtelen terjeszkedik, és így reprodukálja önmagát, mi pedig törekény keresőeszközeinkkel közelítjük meg, hogy úgy érezhessük, állandó ellenőrzést gyakorlunk fölötté” (15). Az információs túlkínálatban elveszítjük a képességünket a mélyebb megismerésre, az összefüggések felismerésére, maguk az információk is fogyasztható egységekre bomlanak, nincs időnk arra, hogy meglássuk a kapcsolódásokat. Az *érzékeny narrátor* éppen ellentéte ennek az állapotnak, holisztikus látásmódja révén képes felfedni az összefüggéseket, ezzel segít a homo

consumensnek túllépni a fragmentált valóságon, leküzdeni az elidege-
nedést, visszazerezni az empátia képességét, és nem csupán fogyaszt-
tani a világot, hanem annak részesévé is válni.

Számos lehetőségünk van rá, hogy kilépjünk a saját kis szigetünk-
ről. Magától értetődő példa az utazás, de Tokarczuk szerint a homo
consumens számára az utazás is fogyasztási cikké silányult. Az *ide-
genség gyakorlása* című esszéiben a modern utazó paradoxonjaival
találkozunk. Átlépjük a határainkat, de pusztán fizikailag, a szelle-
mi, spirituális határátlépés – hogy új embereket, kultúrákat ismerjünk
meg – valójában nem történik meg. Az útikönyvek (vagy -blogok)
írói „mindig jobban tudják, hova kell menni, és mit kell megnézni.
Tetszésük szerint jelölik ki érzékelésünk határait, mert ami nincs
benne az útikönyvekben, az nem létezik. Végigmegyünk az útvona-
lakon, lázasan keresgéljük, amit meg kell néznünk. És ennek követ-
keztében nem is látunk semmi mást” (34). Pedig Tokarczuk szerint
az utazásnak nemcsak helyváltoztatást kellene jelentenie, hanem
egyfajta létállapotot, spirituális hozzáállást, ami segít elmélyíteni
a kapcsolatunkat a világgal és persze önmagunkkal. Az utazásból
azonban érvelése alapján kivesztek a rituálék (ahogyan egy sor más
dologból is), gyorsan és egyszerűen intézünk mindent, nem kell na-
pokig autózni, ha valamely távolabbi országba vágyunk, mintegy
varázsütésre lehetünk ezer kilométerekkel arrébb. A kalandozás lé-
nyege az lenne, hogy új perspektívát kapunk, más embereket, más kul-
túrákat ismerünk meg. De az igazság az, hogy mi nem kapunk semmit
és nem ismerünk meg senkit. „A turista azt akarja, hogy legyen eg-
zotikum, de ne túlságosan” (33). Kényelmetlen szembesítés. Eszembe
jut, hogy a tengerparti nyaralásaim után azzal szoktam dicsekedni
az ismerőseimnek, hogy minden alkalommal kimegyek a helyi piacra,
és alkudozom, és jókat beszélgetek a kofákkal. A nagy reggeli kaland
után visszasetálok a hotelbe, egy jó zuhanyzás és olasz eszpresz-
zó után fehér lenvászon ruhámban lejtek el abba az étterembe, amit
a helyi halászok ajánlottak. Bátran lapozok a menüben, hiszen min-
den helyi fogás mellé angol nyelvű magyarázatot írtak. Utólag jövök
rá, hogy a derék halászok is képből voltak az egzotikumra vágyó
turisták lélektanával, és csak olyan mértékben volt autentikus a javas-
latuk, ami még nem okozott erős kultúrsokkot. A szívélyes kis családi
étteremben ugyanis a szakácson és a felszolgálón kívül más helybeli
lakos nem igazán volt látható. Azzal adok magamnak felmentést,
hogy a turistáknak szervezett etnográfiai real life-bemutatók alatt

egyetlen percig sem hittem el, hogy azoknak bármilyen közük lehet a *real*hez vagy a *life*-hoz.

A világ túl összetett, túl bonyolult lett, az egyszerűsítés tűnt a legjárhatóbb útnak. Ha nem vagyunk készek a változásra, „csak körbe fogjuk járni azt, amit vonzónak, klasszsnak vélünk, folyvást ugyanazokat a refréneket énekelve, amelyek épp megtetszenek” (118). A *daimonról és egyéb írói motivációkról* című esszében az írói hivatás és az alkotói folyamatok megismertetésével együtt képet kapunk az irodalmi világteremtés tárgyiasult, illúzióktól mentes részleteiről, ami ismét aggasztó látélet a kultúra aktuális állapotáról. Az irodalom kommercializálódott, közönséges árucikké vált, bekapcsolódott a fogyasztói vérkeringésbe, a szövegek kapcsán ugyanazokat a jelenségeket lehet tapasztalni, mint bármelyik más árucikk esetében: a könyvpiac szétválasztotta az irodalmat műfaji kategóriákra, az irodalmi érték helyett a piaci szempontok kerültek előtérbe. Az irodalom kiszolgálja a tömegízlést, holott az író feladata nem ez. Hanem az, hogy zavart keltsen, hogy kényelmetlen kérdéseket tegyen fel. Az irodalomnak nem szabad „komfortzónás” alkotásként működnie, hanem reflektív, érzékeny és provokatív művészetként kell jelen lennie – érvel Tokarczuk. Az irodalom elvégre a szerző véleménye szerint a meg nem alkuvás művészete, az „alkotóra semmi nem annyira veszélyes, mint az intellektuális mainstream” (190), a mindenáron láthatóság, a görcsös jelenvalóság, a kánonba kerülés vágya elnyomja az eredetiséget.

Tokarczuk azért sürget egy új elbeszélésmódot, mert a jelenlegi fragmentáltságot szerinte mindenképpen el kell mesélni, amihez az irodalom a legalkalmasabb, de jelenleg a „világ olyan, mint egy szövet, amelyet naponta szövünk meg az információk, viták, filmek, könyvek, pletykák, anekdoták hatalmas szövőszékein. Ma ezeknek a szövőszékeknek a működése óriási területre terjed ki – az internetnek köszönhetően csaknem mindenki részt vehet ebben a folyamatban felelősen és felelőtlenül” (243). Ezek az egyedileg szövött minták viszont az „én” és a „világ” szembenállását eredményezik, ennek pedig elidegenítő hatása van. Egyértelmű, hogy Tokarczuknak nem az egyes szám első személyű narrátorokkal van problémája – hiszen számtalan példa akad a világirodalomban az egyedi és érzékeny első személyű elbeszélőkre –, a szerző ennek az elbeszéléstechnikának a túltengését és öncélú használatát bírálja, azt, hogy a 21. században énközpontú zajban élünk, ami elnyomja a kollektív történeteket, így az elbeszélő én és a valóság között nem alakul ki megbízható kapcsolat.

Hiába jutunk hozzá a történetekhez és tudunk velük azonosulni, az olvasói tapasztalat mégiscsak kiábrándító, „mert kiderül, hogy a szerzői én kifejezése nem garantálja az univerzalitást. Hiányzik ugyanis a történet parabolisztikus dimenziója” (246). A parabolisztikus hős ugyanis egyszerre önmaga, egy konkrét, történelmileg és földrajzilag meghatározott személy, ugyanakkor, túllépve ezeken a konkrétumokon, hősünk egyfajta „Mindenki” és „Mindenütt”. Fontos az egyéni nézőpont, de a valóságot mások – nők, gyerekek, társadalmon kívül rekedtek, állatok – szemszögéből is szükséges bemutatni, különös tekintettel a morális dilemmákra.

Tokarczuk az egyes szám első személyű elbeszélések helyett egy újfajta, „negyedik személyű” narrátort ajánl. Ez a narrátor lenne az, aki nem csupán a szereplők nézőpontját fogja át, hanem azok szűk horizontján túllépve rálát az egész történetre: a valóságra. Az érzékenység az, ami válasz lehet a kortárs kihívásokra a mai, bizonytalan antropocén korban, melyből nemcsak a jelenre, de a jövőre vonatkozó narratívák is hiányoznak. A negyedik személyű narrátor nem uralkodik a történet felett, hanem szelíden jelen van benne, képes empátiáskan, ítélezés nélkül látni emberit és emberen kívülit, újraformálni a történetmesélést, ami által az irodalom élő, lélegző társadalmi dialógussá válik.